

Tytuł projektu

Doświadczenia na rynku pracy i pozostawania poza rynkiem pracy

INSTRUKCJA DLA ANKIETERÓW

Wstęp

Badania w tym projekcie są realizowane w ramach grantu otrzymanego z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (1353/B/H03/2010/39). W niniejszej instrukcji przedstawiamy:

- (a) założenia projektu,
- (b) badane grupy respondentów,
- (c) narzędzia badawcze,
- (c) sposób przeprowadzenia wywiadów i zwiadu,
- (d) wybrane pytania kwestionariuszy.

Założenia projektu

Celemi projektu są: (1) prawidłowe oszacowanie, dla różnych grup społecznych, prawdopodobieństw (1-a) popadania w bezrobocie oraz (1-b) „wychodzenia” z bezrobocia, a także (2) identyfikacja czynników, które sprzyjają znalezieniu i utrzymaniu pracy po okresie bezrobocia. Analiza subiektywnych definicji sytuacji życiowych, w jakich znajdują się ludzie w różnych fazach kariery zawodowej ma doprowadzić do interpretacji mechanizmów, które zawierają czynniki wpływające na bezrobocie i znajdowanie zatrudnienia.

Projekt wykorzystuje dane z ogólnopolskiego badania panelowego POLPAN przeprowadzonego w latach 1988-2008 w pięcioletnich interwałach, w którym respondenci przedstawiali pełną historię zatrudnienia, wraz z wszystkimi przerwami w karierze zawodowej. Analiza regresji Coxa oraz wielowymiarowych tablic przeżycia pozwala zidentyfikować statystycznie istotne determinanty różnych form bezrobocia i wychodzenia z niego. Socjologiczna treść tych determinant – wyrażająca się w zastosowaniu takich pojęć, jak kapitał społeczny, aktywność polityczna, czy postawy merytokratyczne – dodaje nową wiedzę o działaniu indywidualnych na rynku pracy. Ponadto, w projekcie analiza ilościowa jest zintegrowana z analizą jakościową, co także stanowi *novum* w badaniach nad rynkiem pracy i zatrudnieniem, badaniach nie tylko socjologów, ale i kolegów z innych dyscyplin.

Po raz pierwszy w polskiej socjologii analiza statystyczna posłuży do wyboru osób, z którymi zostaną przeprowadzone jakościowe wywiady pogłębiające, które posłużą do identyfikacji czynników radzenia sobie w sytuacji bezrobocia, a w szczególności znajdowania, lub nie, nowej pracy. Wywiady pogłębione obejmą cztery podstawowe grupy respondentów wyróżnionych ze względu na dwa kryteria: (i) znalezienia się w sytuacji bezrobocia z powodu przekształceń strukturalnych gospodarki bądź innych przyczyn, oraz (ii) „wyjścia” z bezrobocia lub nie. Analizując subiektywne definicje sytuacji życiowych tych grup będzie można odpowiedzieć na pytanie, jak osoby, które zostały dotknięte bezrobociem strukturalnym różnią się od innych osób pozostających bez pracy, oraz co powoduje, że jedni znajdują pracę, a inni pozostają bez pracy przez długi okres. Odpowiedź na te pytania jest istotna z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia.

Wstępne statystyczne analizy determinant bezrobocia na podstawie danych POLPAN zostały wykonane. Zespół jest dobrze przygotowany do ukończenia analiz ilościowych i podjęcia nowych badań jakościowych. Istotą tego projektu jest integracja ilościowego i jakościowego podejścia do zagadnień bezrobocia i zatrudnienia. Właściwe ramy teoretyczno-metodologiczne do tej integracji daje podejście „life event history”, a w szczególności takie dynamiczne ujęcie karier zawodowych, w którym liczą się nie tylko statystyczne regularności czynników obiektywnych, lecz również subiektywnie definiowane sytuacje życiowe, w jakich mężczyźni i kobiety znajdują się w różnych okresach cyklu życiowego. Dlatego materiał z badań surveyowych będzie uzupełniony wywiadami pogłębiającymi.

Jak wskazują dane POLPAN, wśród osób aktywnych zawodowo ponad dwie piąte miała co najmniej jedną przerwę w karierze zawodowej spowodowaną bezrobociem, z czego zdecydowanej większości udało się powracać do pracy. Uzasadnienie podjęcia problemu doświadczeń na rynku pracy w latach 1988-2008 – w tym ryzyka bezrobocia i szans powrotu do pracy – sprowadza się do względów (1) teoretycznych, (2) metodologicznych i (2) praktycznych.

Ad 1. Względy teoretyczne są takie, że do tej pory rozwój refleksji nad bezrobociem i wychodzeniem z niego w małym stopniu doprowadza do konstrukcji testowalnych hipotez wbudowanych w ogólną wiedzę socjologiczną. Projekt ten przynajmniej w części – z założenia istotnej – przełamuje ten impas. W szczególności proponujemy test ogólnej hipotezy, iż atrybucja przyczyn własnego bezrobocia – jako część składowa subiektywnej definicji sytuacji życiowej – jest istotną determinantą strategii życiowej w budowaniu biografii zawodowej, w tym podejmowanych kroków, aby znaleźć pracę. Ponadto, przedstawiamy nowe hipotezy szczegółowe, które mają walor teoretyczny.

Ad 2. Względy metodologiczne sprowadzają się do potrzeby rozwoju badań, w których analizy ilościowe łączy się w sposób istotny z analizami jakościowymi. Badanie POLPAN stwarza tę unikalną sytuację, iż dostarcza ilościowego materiału o indywidualnych biografiiach zawodowych – w tym wszystkich przerwach w karierach zawodowych – i umożliwia wybór tych osób, których wypowiedzi w wywiadach pogłębionych mogą być szczególnie przydatne do testowania hipotez i interpretacji wyników. Projektowane badania jakościowe są w zamyśle zintegrowane z badaniami ilościowymi w sposób nowatorski.

Ad 3. Względy praktyczne są dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, wyniki tych badań są potencjalnie użyteczne dla administracji państwowej i służb zatrudnienia, gdyż dostarczą one wiedzy na temat psycho-społecznych uwarunkowań nie tylko popadania w bezrobocie, ale również wychodzenia z niego. Wiedza ta może być wykorzystywana w doradztwie. Niezależnie od tego – i to jest względ drugi – projekt ten jest pomyślany jako podstawa do warsztatów – dla wyższych kadr ze służb zatrudnienia, doktorantów i młodych pracowników naukowych – na temat integracji analiz ilościowych i jakościowych nad bezrobociem i wychodzeniem z niego.

Badane Grupy

Dotychczasowe statystyczne analizy danych POLPAN pokazały, iż jeżeli robotnicy przemysłu ciężkiego i przedstawiciele nomenklatury kiedykolwiek utracili pracę to zwykle w wyniku *zmian strukturalnych* – tj. likwidacji całych zakładów pracy lub ich daleko idących przekształceń. Część tych osób już nigdy nie znalazła zatrudnienia. Do dalszego badania wybraliśmy 30 takich przypadków (Grupa A). Kategorią kontrastową są przypadki, gdy po „bezrobociu strukturalnym” osoby znalazły pracę w okresie sześciu miesięcy i tę pracę utrzymały co najmniej przez pięć lat (też N = 30, Grupa B).

„Bezrobocie strukturalne” obejmuje tylko część osób tracących pracę (mniej niż 30%). Aby stwierdzić, czy jego skutki są różne niż w innych relewantnych przypadkach, dobraliśmy inne grupy: spośród osób, które w jakimś momencie pozostawały bez zatrudnienia z nie-strukturalnych przyczyn wybraliśmy 30 takich, które pozostają bez pracy (Grupa C-1) i 30 takich, które pracę znalazły (Grupa D-1).

Wszystkie te cztery grupy składają się z osób, które doświadczyły bezrobocia. Z badań wybraliśmy przypadki spełniające kryteria odpowiednio każdej z tych grup. Takich przypadków jest 171, z których powinno być zrealizowanych 120. Przy losowym układzie powinniśmy otrzymać około 30 przypadków na każdą z czterech grup, aczkolwiek przewidujemy możliwe odchylenia. Dla wszystkich tych grup jest jeden wspólny kwestionariusz.

Wśród osób, które w jakimś momencie pozostawały bez zatrudnienia z przyczyn nie-strukturalnych znajdują się szczególnie kategorie, które – jak pokazują nasze wstępne analizy – zasługują na uwagę. Przede wszystkim trzeba podkreślić, że nasza definicja bezrobocia jest szersza niż często przyjmowana w statystyce siły roboczej, która uwzględnia dodatkowe kryteria „utrąty pracy” lub „niemożności znalezienia pracy po ukończeniu nauki”. Znaczna część potencjalnej siły roboczej nie spełnia tych warunków, choć część osób do niej należących jest gotowa podjąć pracę. Nasz projekt jest jednym z nielicznych, które uwzględnia kategorię kobiet, których głównym zajęciem jest zajmowanie się domem (Grupa C-2, docelowe N = 30). Próba liczy 60 osób. Dla niej jest oddzielny kwestionariusz.

Inną kategorią – również unikalną – są osoby, które po okresie bezrobocia wyjechały za granicę. Przeprowadzając badania POLPAN w 2008 zidentyfikowaliśmy osoby, które we wcześniejszym okresie pozostawały bez pracy, a które w czasie badania przebywały za granicą i – w konsekwencji – nie wzięły w nim udziału. Mamy 53 przypadki osób, które w 2008 przebywały

za granicą. Dla wszystkich tych przypadków chcemy ustalić, co te osoby robiły przed wyjazdem i – o ile to możliwe – co robią teraz. Dyspozycje do zbierania informacji na ten temat stanowią osobne narzędzie badawcze.

Narzędzia badawcze

Ankieterzy mają do dyspozycji trzy narzędzia badawcze:

1. Kwestionariusz wywiadu STRATEGIE ŻYCIOWE OSÓB, KTÓRE DOŚWIAD-CZYŁY BEZROBOCIA. GRUPY 1-4 (A, B, C1, D1)

2. Kwestionariusz wywiadu STRATEGIE ŻYCIOWE OSÓB, KTÓRYCH GŁÓWNYM ZAJĘCIEM JEST LUB BYŁO ZAJMOWANIE SIĘ DOMEM.

GRUPA 5 (C-2)

3. Dyspozycje do zwiadu CO ROBIŁY I CO ROBIĄ OSOBY, KTÓRE W 2008 ROKU PRZEBYWAŁY ZA GRANICĄ

Każde z dwóch pierwszych narzędzi dotyczących **BEZROBOCIA** oraz **ZAJMOWANIA SIĘ DOMEM JAKO GŁÓWNYM ZAJĘCIEM** składa się z 19 części (łacińskie litery A do T). Części A-D mają podobną strukturę, choć dotyczą bezrobocia (narzędzie 1) i zajmowania się domem (narzędzie 2). Natomiast części E, G-R zawierają w zasadzie te same pytania, przy czym w kwestionariuszu dla osób doświadczających bezrobocia zastosowano formę dla obu płci (P. dla Pan/Pani), a w kwestionariuszu dla osób zajmujących się domem formę odpowiednią dla kobiet (Pani).

Kwestionariusze zawierają instrukcje definiujące potencjalnych respondentów. W obu kwestionariuszach część A ma za zadanie (a) upewnienie się, że rozmawiamy z właściwą osobą, tzn. spełniającą kryteria podane w instrukcji kwestionariusza, oraz (b) wybranie odpowiedniej części: B, C lub D (chodzi o ostatni okres bezrobocia bądź ostatni okres zajmowania się domem jako głównym zajęciem). Potem następują części E-R. Instrukcja w kwestionariuszach podaje też najważniejsze informacje dotyczące zapisu.

Dyspozycje do zwiadu **CO ROBIŁY I CO ROBIĄ OSOBY, KTÓRE W 2008 ROKU PRZEBYWAŁY ZA GRANICĄ** wyliczają poszukiwane informacje. Nie jest istotne, jak te informacje zostały zebrane, jeśli są one w ogóle wiarygodne.

Sposób przeprowadzenia wywiadów i zwiadu

Wywiady według kwestionariuszy dla osób, które doświadczyły bezrobocia, i dla kobiet, których główne zajęcie polega na zajmowaniu się własnym gospodarstwem domowym, są ustrukturalizowanymi wywiadami wolnymi. Oznacza to, iż z pewnym wyjątkiem pytania nie muszą być odczytywane *verbatim*, i mogą być dostosowane do konwersacyjnego stylu rozmowy – tak, aby uzyskać poszukiwane informacje (zawarte w treści pytania). Wyjątek stanowi część N, która ma charakter testowy, wymagający odczytywania pytań tak, jak zostały one sformułowane.

Zdajemy sobie sprawę z banalności i ogólności podanych w części N stwierdzeń, ale wiadomo z innych badań, iż dobrze mierzą one poczucie umiejscowienia kontroli (*locus of control*).

Wywiady według kwestionariuszy powinny być nagrywane. Należy oczywiście poprosić respondenta o zgodę. Jeżeli respondent nie wyraża takiej zgody, wywiad przeprowadzamy bez nagrywania. Może się zdarzyć, że respondent wyraża zgodę na nagrywanie tylko niektórych swoich wypowiedzi. Na taką propozycję należy przystać i włączać dyktafon przy pytaniach, na których nagrywanie respondent wyraża zgodę. Jednakże nawet, gdy wywiad jest nagrywany, należy notować odpowiedzi na otwarte pytania, choćby skrótowo.

W przypadku dyspozycji do zwiadu, liczy się tylko uzyskana informacja. Ankieter może używać dowolnego informatora/informatorów, jak członkowie rodziny respondenta, sąsiedzi i inne osoby. Informacje te mogą być zebrane osobiście lub telefonicznie. Tak więc ankieter ma całkowitą swobodę w sposobie uzyskiwania informacji, o ile nie narusza to prywatności informatorów i dóbr osobistych zainteresowanych osób. Chcemy podkreślić, iż nacisk na potencjalnych informatorów powinien być rozsądnie ograniczony, a ponadto nie należy wdawać się w rozmowy z osobami, które „oczerniają” tych, co wyjechali za granicę.

Wybrane pytania kwestionariuszy

1. W kwestionariuszach obu wersji są pytania mające na celu ustalenie, w jakim zawodzie i na jakim stanowisku respondent pracuje lub pracował. Zawsze chodzi o pracę główną, tj. dającą najwyższy dochód. Może to być jakakolwiek praca najemna lub wynikająca z prowadzenia działalności gospodarczej, również w rolnictwie. Jeżeli pojawi się kwestia wymiaru czasowego, to przyjmujemy, iż każda praca o wymiarze 15 lub więcej godzin tygodniowo może być stałą pracą. Ważne jest, aby zapisać jak najwięcej informacji, gdyż będą one kodowane za pomocą *Spolecznej Klasyfikacji Zawodów* (Domański, Sawiński, Słomczyński 2007).

2. Kwestionariusze zawierają sporo pytań, w odpowiedzi na które respondent ma określić (a) czas, kiedy zdarzenie nastąpiło (rok i miesiąc), (b) czas trwania czynności (w godzinach i minutach w dniu, tygodniu, miesiącu), (c) kwoty pieniężne. Z wyjątkiem pytań o daty okresu ostatniego bezrobocia, czy ostatniego zajmowania się domem jako głównym zajęciem, oraz o łączny dochód miesięczny wszystkich osób w gospodarstwie domowym, chodzi o zgrubne szacunki, co respondentowi należy powiedzieć, np.: „Nie chodzi nam o dokładne wyliczenia, ale o to, jaka to może być kwota w przybliżeniu.” Jeżeli respondent podaje przedział, np. 20-30 zł, należy wpisać środek tego przedziału, np. 25. Informacja na temat kwartałów i półroczy zamiast miesięcy podana jest w instrukcji kwestionariusza.

3. W E3 chodzi o umiejętności i kwalifikacje przydatne na rynku pracy tak, jak je rozumie respondent.

4. Część F jest szczególnie ważna. Bardzo nam zależy na uzyskaniu atrybucji przyczyn (bezrobocia, zajmowania się domem jako głównym zajęciem) przez samego respondenta. W tej części jest to wywiad zupełnie swobodny i opieramy się na ankieterskiej inwencji, aby te przyczyny wydobyć.

5. Część G dotyczy stanu aktualnego, a więc niekoniecznie okresu bezrobocia, czy zajmowania się domem jako głównym zajęciem. W części tej opieramy się na potocznych rozumieniach czynności w gospodarstwie domowym. W przypadku szycia i robótek ręcznych chodzi o zajęcia bezpośrednio związane z utrzymaniem gospodarstwa domowego, a nie o hobby. Najtrudniejsze są szacunki wartości pracy w złotych na godzinę. Poniważ dajemy *KARTE STAWKI GODZINOWE*, można powiedzieć: „Każda praca ma jakąś porównywalną wartość rynkową. Jak by P. (Pani) oszacował(a) swoją pracę w porównaniu ze stawkami na tej karcie.” To badanie ma za zadanie sprawdzić, jaki sens ma pytanie o wartość pracy w gospodarstwie domowym. W kilku krajach europejskich to się sprawdziło.

W pytaniu G6A opieka obejmuje również odprowadzanie i odbieranie dzieci ze szkoły, wizyty lekarskie, pomoc w odrabianiu lekcji, itd.

6. Część I może być drażliwa. Chociaż zależy nam na uzyskaniu informacji zawartych w tej części, jeżeli „dociskanie” miałyby przynieść zepsucie atmosfery wywiadu, można te pytania pominąć.

7. W części J chodzi o znaczenie pojęć „aktywność społeczna” i „aktywność polityczna” tak, jak je definiuje respondent. „Gdyby miał(a) P. (Pani) wytłumaczyć czternastoletniemu dziecku...”

8. Część L. To może jest najtrudniejsza część wywiadu w sensie wyjaśnień terminologicznych i zasad budowy skali. Terminologicznie chodzi o wymiar prestiżu w sferze społeczno-zawodowej. Można używać terminów „szacunek”, „poważanie”, „prestiz” i innych podobnych. Co do skali, to można powiedzieć (zgodnie z prawdą), że jest ona zbudowana w oparciu o badania opinii publicznej w ostatnich 10 latach (Domański, Sawiński, Słomczyński 2010). „Tak przeciętnie ludzie oceniają te zawody.” Punktacje są znormalizowane dla średnich ocen na skali pięciopunktowej (100, 80, 60, 40, 20) przy transformacji w jednostki standardowe z : (średnia ocen dla danego zawodu - średnia ocen dla wszystkich zawodów) / odchylenie standardowe średnich dla zawodów. Transformacja $25*z + 65$, daje punktacj od 99 do 30 dla wszystkich zawodów.

Pojęcie klasy społecznej – tak , jak je rozumie respondent.

9. Część M. Respondent może nie zgadzać się z takim podziałem klasowo-warstwowym, jak w karcie. Trzeba wówczas powiedzieć, że są to ważne grupy społeczno-zawodowe.

10. W części N pytania należy odczytywać tak jak są one sformułowane. Test psychologiczny.

11. Część R. Ważne jest, aby dobrze ustalić skład gospodarstwa domowego. W „co robi” pisać „uczy się”, „pracuje – robotnik wykwalifikowany”, „na emeryturze”, „urlop wychowawczy”, itp.